

סא"ל הרב אבישי לוי, רב פיקוד צפון

נוסח ברכת קביעת מזוזה בצה"ל

ראשי פרקים

א. הקדמה	לעשות ע"י שליח מברך 'לעשות'
ב. מקור הדין	ז. שיטת ר"ת- תלוי במשך קיום המצווה
ג. שיטת רש"י- שני הנוסחים טובים	ח. שיטת המאירי- חיבור בין השיטות
ד. הנקודה המהותית ברש"י והסברה שלא לקבלה	ט. קביעת מזוזה בצה"ל
ה. שיטת הרמב"ם- כשהחובה מוטלת עליו מברך 'לעשות'	י. סיכום
ו. שיטת ריב"א והר"ן- כשאי אפשר	

א. הקדמה

קיימים שני נוסחים לברכת המצוות. יש מצוות שמברכים לפנין בלשון 'על עשיית המצווה', כגון: 'על נטילת ידיים'. לעומת זאת, ישנן מברכות המצוות שצורת הברכה בהן היא 'לעשות מצווה', כגון: 'לעסוק בדבר תורה'. שיטות שונות נאמרו בפוסקים, כדי להגדיר מתי נוסח ברכת המצוות הינו 'על עשיית מצווה', ומתי 'לעשות מצווה'.

במאמר זה מטרתנו לפרוס את היריעה, ולעמוד על שיטות הראשונים השונות בהגדרה מתי מברכים כל נוסח של ברכת המצוות. מתוך כך, נוכל לבוא לשאלה, מה יברך חייל בצה"ל כאשר מקיים מצוות בשביל אחרים או לתועלת המערכת בכללה, כגון כשקובע מזוזה.

ב. מקור הדין

הסוגיא במסכת פסחים¹ דנה בנוסח ברכת בדיקת חמץ:

"אמר רב יהודה: הבודק צריך שיברך. מאי מברך? רב פפי אמר משמיה דרבא: לבער חמץ. רב פפא אמר משמיה דרבא: על ביעור חמץ. בלבער כולי עלמא לא פליגי, כי פליגי בעל ביעור. מר סבר: מעיקרא משמע, ומר סבר: להבא משמע. מיתיבי: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על המילה! - התם היכי נימא? נימא למול, לא סגיא דלאו איהו מהיל? אבי הבן מאי איכא למימר? אין הכי נמי. מיתיבי: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על

1. ז, א-ב.

השחיטה. התם נמי, היכי נימא? נימא לשחוט, לא סגיא דלאו איהו שחט? פסח וקדשים מאי איכא למימר? אין הכי נמי... והלכתא: על ביעור חמץ".

הגמרא מבארת שהנוסח 'לבער חמץ' טוב לכולי עלמא, ומחלוקתם של רב פפי ורב פפא היא על נוסח 'על ביעור' - האם משמעותו לשעבר, ולכן אינו הנוסח המתאים לברך עובר לעשיית המצווה, ורק בלית ברירה מברכים כך². או, שיעל ביעור' משמעו על העתיד, ואפשר לברכו עובר לעשיית המצווה. הגמרא מכריעה כרב פפא, שיעל ביעור' הינו נוסח טוב.

על סוגיה זו דנו הראשונים בארוכה, והשליכו ממנה לכלל ברכות המצוות. חכמי הגמרא, ובעקבותיהם הפוסקים ראשונים ואחרונים, ראו בכלל ברכות המצוות מערכת אחת, אחידה ומאוחדת, אשר בנויה מכללים ברורים. **הבנת הכלל, תהווה נגזרת לכלל הברכות האחרות, ותחול על כלל ברכות המצוות.** ולכן הראשונים על פי סוגיה זו הגדירו את הכלל בברכות המצוות, ודנו לשיטותיהם השונות האם יש יוצאים מן הכלל ומדוע.

ג. שיטת רש"י – שני הנוסחים טובים

אפשר להבין בסוגיא, שכיוון שלפי רב פפא (שהלכה כמותו), גם נוסח 'לבער' וגם נוסח 'על ביעור' משמעם עתיד, שניהם טובים ויכול לבחור איזה מבניהם שירצה. כך אומרים רבים מהפרשנים, ובראשם רש"י הרא"ש ותוספות, שמשאירים את ההלכה כפתוחה ואינה חלוטה.

בלשון רש"י:

"והלכתא על ביעור - נמי להבא משמע, וגבי מילה נמי לא שנא אבי הבן מאיניש דעלמא, דהא להבא משמע ועל המילה נמי כלמול דמי".

רש"י שולל את ההבנה שלרב פפא צריך לומר דווקא 'על ביעור'. אלא מבאר שהמסקנה היא, שאף הביטוי 'על ביעור' משמעותו עתיד ולא עבר, אך ניתן לומר בלשון לבער כרב פפי.

כהבנתו של רש"י, צועד גם הרא"ש³ בפירוש הסוגיה. אלא שמוסיף חידוש שדווקא יאה ונאה לתלמיד חכם להשתמש במטבע הלשון "על ביעור", משום שבזה מתגלה

2. לשון תוספות (ז, ב ד"ה כי פליגי): "מר סבר לשעבר משמע - פירש ר"ת לשעבר משמע טפי מלהבא, אבל מכל מקום משמע נמי קצת להבא. דאי לא משמע כלל להבא אלא לשעבר, אם כן היכי קאמר

בסמוך נימא למול לא סגי דלאו איהו מהיל, וכי בשביל שאין אנו יודעין לתקן יאמר שקר?!"

3. פרק א סימן י. בלשון הרא"ש נראה שר"ת וריב"א אינם חולקים על העיקרון שאפשר לברך גם על מצוותי' וגם 'לעשות', ושניהם נוסחים טובים. אלא שאף על פי כן ביארו מדוע תיקנו חלק מהברכות כך וחלקן אחרת.

גדלותו בהלכה :

"הלכתא על ביעור חמץ - פירוש גם על ביעור חמץ אף על גב דבלבער כולי עלמא מודו ובעל ביעור פליגי... המברך על ביעור ניכר שתלמיד חכם הוא ויודע דעל ביעור נמי להבא משמע... לכך נהגו לברך על ביעור חמץ, לאשמעינן דגם זה להבא משמע, ושלא יטעו לומר דעל ביעור לשעבר ואם בירך כך לא יצא".

התוספות⁴ פחות נחרצים, ומעלים את האפשרות של רש"י והרא"ש, אך מוסיפים סברא שאולי הלכה פסוקה שיש שלברך 'על ביעור', כפשט הגמרא לשון הגמרא 'הלכתא על ביעור חמץ':

"והלכתא על ביעור חמץ - יכול הוא לומר כן שאף זה הלשון משמע להבא או שמא דווקא על ביעור חמץ ויש טעם בברכות ור"י לא מצא טעם לכל הברכות".

ד. הנקודה המהותית ברש"י והסברא שלא לקבלה

לאור האמור לעיל, על פי רש"י ודעימיה, יש כמה נוסחי ברכות טובים, והרשות ביד המברך לבחור כיצד לברך. קיצוני בשיטה זאת הוא ספר המכריע⁵:

"מאי דבעי איניש ליברוך... ראיתי לאחד שחיבר ספר על שבע הברכות, וחילק אנה צריך לברך על המעשה, והרבה דברים על כל ברכה וברכה, הבל הבלים הכל הבל... מפני זה לא דקדקו חכמים בדבר שפעמים כתבו על המעשה ופעמים כתבו לעשות. והבא לחלק ביניהם, אינו יוצא מידי קושיה לעולם, והוא נצרך להזחק לעיולי פילא בקופא דמחטא, וסוף סוף אינו מעלה דבר".

המכריע כותב, שחכמים לא דקדקו בלשון הברכה האם מברך 'על המעשה' או 'לעשות', ואין כלל שיכול להסביר בלא קושיה מתי מברכים 'על המצוה' ומתי 'לעשות', והרוצה לחלק מכניס פילים בקוף המחט, ודבריו הם הבלים.

אמנם, כאשר מעמיקים בסוגיות ובדברי רוב הקדמונים, ניכר שאנשי כנסת הגדולה, בשעת קביעתם את מטבע הלשון יצקו סדר והגיון הלכתי ורעיוני במטבע הברכות, כמו שהגמרא⁶ מבארת שעשו בתפילת שמונה עשרה. אף מסברא קשה לקבל את ההנחה, שדווקא במטבע הברכות שהוא עניין מהותי מאוד בחיי הרוח היהודים, חכמים נהגו באופן בלי מערכת כללים הגיונית ומובנת.

4. ז, ב ד"ה והלכתא.

5. סימן סא.

6. מגילה יז, ב.

מעבר לכך, ישנם שינויים לשוניים לא מעטים בנוסחי הברכות בין הפוסקים השונים, כדוגמה בברכת המזון או ברכת חתנים. לפעמים אלו שינויים בדקדוקי לשון, אך שינויים רבים הינם מהותיים, וטומנים בחובם הלכות גדולות. ראשונים כאחרונים ניסו לעמוד על הבנת מערכת הברכות, מתוך הנחת יסוד, שנוסח הברכות כפי שנקבע על ידי חכמים הראשונים, בנוי על מערכת כללים ופרטים סדורה.

ה. שיטת הרמב"ם – כשהחובה מוטלת עליו מברך 'לעשות'

הרמב"ם⁷ בהלכות ברכות כותב את שיטתו ומגדיר כללים ברורים בנוסח ברכות המצוות:

"כל העושה מצוה בין שהיתה חובה עליו בין שאינה חובה עליו **אם עשה אותה לעצמו מברך לעשות**, עשה אותה לאחרים מברך על העשייה. כיצד? לבש תפילין מברך להניח תפילין, נתעטף בציצית מברך להתעטף... אם קבע מזוזה לביתו מברך לקבוע מזוזה... אבל אם קבע מזוזה לאחרים מברך על קביעת מזוזה... עשה המצוה לו ולאחרים כאחד, אם היתה מצוה שאינה חובה, מברך על העשייה. לפיכך הוא מברך על מצות עירוב. היתה חובה ונתכוון להוציא עצמו מידי חובה ולהוציא אחרים, מברך לעשות. לפיכך הוא מברך לשמוע קול שופר".

הרמב"ם מבאר⁸ שישנה חלוקה מסודרת: כאשר המצווה מוטלת עליו, מברך בנוסח 'לעשות'. ובכלל זה כאשר הוא מקיים מצוה שמוטלת עליו, ותוך כדי מוציא אחרים ידי חובה. לעומת זאת, כאשר המצווה מוטלת רק על אחרים ולא עליו והוא מקיים את המצווה בשביל להוציא אותם ידי חובה, או כאשר המצווה הינה רשות, מברך בנוסח 'על מצות'.

בגמרא⁹ מבואר שעל נטילת לולב מברך 'על נטילת לולב', וכן בשחיטה¹⁰ ובנטילת ידיים¹¹. מבאר הרמב"ם¹² מדוע הם יוצאים מן הכלל:

7. הלכות ברכות פרק יא, יא- יד.

8. האור שמח (שם, הלכה יא) מבאר שדברי הרמב"ם שאובים באופן פשוט ומדויק מהעולה מפשט הסוגיה: "כדברי רבינו היא שיטה המחוררת, ויצא לו מסוגיה דגמרא הנך חילוקים. החילוק בין עושה מצוה לאחרני לעושה לעצמו הוא מדאמר (פסחים ז, ב) 'לא סגי דלאו איהו מהיל, אבי הבן מאי איכא למימר'. והמובן שהמצוה על האב למולו, והחילוק בין מצוה שהיא רשות למצוה שהיא חובה הוא מדאמר לא סגי דלאו איהו שחיט, פסח וקדשים מא"ל, פירוש דמוכרח לשחוט וחובה עליו".

9. פסחים שם, וסוכה מו, א.

10. פסחים שם.

11. ברכות ס, ב.

12. שם הלכה טו.

"נטל את הלולב, מברך על נטילת לולב שכיון שהגביהו יצא ידי חובתו, אבל אם בירך קודם שיטול מברך ליטול לולב כמו לישב בסוכה, **מכאן אתה למד שהמברך אחר שעשה, מברך על העשייה**. נטילת ידיים ושחיטה, הואיל ו**כדברי הרשות** הן, אפילו שחט לעצמו מברך על השחיטה ועל כיסוי הדם ועל נטילת ידיים. וכך הוא מברך על ביעור חמץ, בין שבדק לעצמו בין שבדק לאחרים, שמשעה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיבדוק כמו שיתבאר במקומו".

הרמב"ם ממשיך בבניית שיטה בנויה מסודרת ומוגדרת, ומבאר שכאשר מברך אחר קיום המצווה, או שאינה מוטלת עליו כיוון שהיא כדברי הרשות, מברך על שם המצווה 'על מצוות'.

אולי אחת השאלות החזקות בנושא הברכות הינה ברכה על קריאת מגילה לעומת ברכת הדלקת נרות חנוכה. לכאורה שני חגים אלו מדברי סופרים, ומהות תקנת ברכותיהם הינה אחת, אך חלוקים הם בברכה. בחנוכה מברכים 'להדליק נר'¹³, לעומת זאת בפורים מברכים 'על קריאת מגילה'¹⁴. במגדל עוז¹⁵ עונה על כך, וממשיך בהצגת הרמב"ם כשיטה בנויה ואחידה:

"וידוע שמקרא מגילה עיקר תקנתה בעשרה בין בזמנה בין שלא בזמנה משום פרסומי ניסא... וגם ידוע שאחד קורא להוציא עצמו ולאחרים, ועל סדר זה היתה התקנה על מקרא מגילה ולא לקרות. **אבל נר חנוכה, איש וביתו**, כמו ששנויה פרק במה מדליקין להדיא בבבלי. נמצא אפילו בני הבית מאה, כולן כאיש אחד לעיקר התקנה, ומעתה המברך לכולן כמברך לעצמו".

לסיכום, הרמב"ם ומפרשיו הלכו עקב בצד אגודל, ביארו את היוצאים מהכלל, ומוכיחים את משנתו של הרמב"ם כמשנה סדורה. שיטת הרמב"ם בנויה לבנה על גבי אריח בצורה ברורה ונהירה. יוצאי הכלל המורחגים, מוסברים על פי השיטה עצמה.

הכלל הוא: כאשר המצווה מוטלת על האדם, ומקיים אותה 'עובר לעשייתה', מברך 'לעשות'. לעומת זאת, כאשר המצווה אינה מוטלת עליו אלא על אחרים או על ציבור, או שהיא כדברי הרשות, או שמברך אחר קיום המצווה, מברך 'על מצוות'.

1. שיטת ריב"א והר"ן – כשאי אפשר על ידי שליח מברך 'לעשות'

ריב"א והר"ן נקטו בדרך דומה במקצת לשיטת הרמב"ם, אך גם שונה ממנה. לשיטתם מבנה מטבע לשון הברכות טמון בשאלה: **מי יכול לבצע את המצווה?** ברכה אשר יכולה להתבצע על ידי שליח תקבל את מטבע הלשון 'על', ואילו מצווה שאינה

13. שבת כג, ב; רמב"ם חנוכה פרק ג הלכה ד.

14. הלכות מגילה פרק א הלכה ג.

15. הלכות ברכות פרק יא.

יכולה להתבצע על ידי שליח תקבל את מטבע הלשון 'לעשות'. וז"ל הרא"ש¹⁶:

"ורבי"א היה מחלק, דמצוה דאפשר לעשות על ידי שליח מברך 'עלי, אבל מצוה שהוא בעצמו צריך לעשותה צריך לברך בלמ"ד. וזו היא קצת סברת הש"ס, דלמול משמע דלא סגי דלאו איהו מהיל. ועל שופר אנו מברכים לשמוע בקול שופר, דלא סגי דלאו איהו שומע".

הר"ן¹⁷ מבאר יותר את משמעות החילוק בין סוגי הברכות:

"הכי תריצתא דמילתא, שיש לנו שני מיני מצוות, מצוות שעל כרחו יש לו לקיימן בעצמו ואי אפשר להפטר ממנה על ידי אחר כתפילין וציצית וישיבת סוכה ודומיהן, ובאלו וכיוצא בהן הכל מודים שצריך לברך עליהם בלמ"ד. לפי ששמוש הלמ"ד מורה שהמצוות מוטלות עליו, כדאמרינן לא סגי דלאו איהו מהיל. ויש מצוות אחרות, שאף על פי שמוטלת עליו אפשר להפטר ממנה על ידי אחר, כביעור חמץ ומילה באבי הבן".

שיטת רבי"א והר"ן, שמה את המוקד על השאלה מי יכול לבצע - אם הביצוע יכול להיעשות על ידי שליח מברך 'על מצוות', ואם אינו יכול להעשות על ידי שליח מברך 'לעשות'. זאת, לעומת שיטת הרמב"ם¹⁸, השמה את השאלה המרכזית על מי חלות החובה - האם היא חובה מוטלת על האדם המברך או לא.

הבאנו לעיל את הרמב"ם המשתמש בלשון 'חובה': "כל העושה מצוה בין שהייתה חובה עליו בין שאינה חובה עליו". לעומתו, הר"ן אינו משתמש בביטוי חובה אלא הכרח: "מצוות שעל כרחו יש לו לקיימן". אפשר לבאר שהרמב"ם מסתכל על חובת האדם - הסתכלות כלפי פנים, ואילו הר"ן מסתכל כלפי חוץ, אל יכולת האדם להעביר את המצווה לביצוע אחר - שליח. לפי הר"ן המדד הוא יכולת האדם "להפטר" מביצוע עצמי של המצווה.

הריב"א והר"ן כשאר הראשונים שטרחו לתת מערכת אחת סדירה לחלוקה בצורת הברכה, לא יכלו להתעלם מכל אותם המצוות אשר חרגו משיטתם, ויגעו לתרץ ולהסביר את היוצאים מהכלל. בשל הבהירות המיוחדת של דברי הר"ן, אביאם ככתבם וכלשונם:

"מיהו איכא למידק בהאי כללא דהא הדלקת נר חנוכה שאפשר לעשותה על ידי שליח, ואפילו הכי מברכים עליה להדליק? איכא למימר דכיון

16. פסחים פרק א סימן י.

17. חידושי הר"ן פסחים ז, ב.

18. יש לציין שהר"ן מתייחס לשיטת הרמב"ם, ומקשה עליו קושיות שאין כאן המקום להאריך בהן.

ראה חידושי הר"ן מסכת פסחים ז, ב, וישב שיטת הרמב"ם על ידי הבית יוסף בורה דעה סימן

רסה ד"ה והר"ן.

דאמרין בפרק במה מדליקין¹⁹ **דצריך לאשתתופי בפריטי**, כיון שאינו יוצא אלא בשל עצמו הרי אין מצוה זו יכולה להתקיים על ידי אחר²⁰.

ואיכא למידק תו, מדתניא בתוספתא דברכות היה מהלך להפריש תרומות ומעשרות אומר 'אשר קדשנו במצוותיו וציוונו להפריש תרומות ומעשרות' והא הכא אפשר להתקיים על ידי שליח אפילו הכי לא מברכין ב'עלי? יש לומר שכיון שהשליח אינו יכול לתרום שלא מדעת בעלים... כיון שכן אינו יכול להפטר ממנו אלא על ידי עצמו.

ואיכא למידק תו ממה שאנן מברכין על ספירת העומר, שאי אפשר להתקיים על ידי אחר? איכא למימר שכיון שכבר קירב העומר והן מונין ממנו ולא מונין אליו תקנוה ב'עלי.

ותו איכא למידק, מפני מה אנו מברכין במגילה על קריאתה ותקנוה ב'עלי מפני שיכולה קריאתה להתקיים על ידי שליח, ובשופר תקנו הברכה על שמיעתו ותיקנוה בלמ"ד לפי שאי אפשר שתתקיים על ידי שליח, נעבד איפכא שתהא ברכת המגילה על השמיעה ובלמ"ד, וברכת שופר על התקיעה וביעלי? יש לומר שלפי שבמגילה יש פיסוק אותיות שצריך לשמוע אותן תיקנו ברכתה על קריאתה ללמד שלא בקול לבד הוא יוצא אלא בשמיעת קריאתה, אבל בשופר אין לשון תקיעה מוכיח פיסוק קולות יותר משמיעה".

ניכר מתוך דברי הר"ן והתירוצים שנותן לברכות היוצאות מהכלל, שהר"ן התקשה להכניס את כלל המצוות לתבנית אחת של מערכת חוקים. ניכר הדבר בתירוצו לחריגה הלשונית בברכת הדלקת נרות חנוכה, עד שנדחק לתרץ שהאדם מחויב להשתתף במעות כאשר אין לו ביכולתו להדליק נרות באופן עצמאי (אכסנאי), ולכן נחשב שאינו יכול לצאת על ידי שליח, על אף שההלכה היא שאדם שאין לו נרות יכול לברך על הראיה ולצאת בכך. עוד ניכר הדבר, בתירוצים לספירת העומר ומעשרות שאינם חדים וברורים, והדבר ניכר מתוך המנגינה העולה מדבריו ('איכא למידק'). בייחוד בסוף דבריו, בהתייחסותו לתקיעת שופר וקריאת מגילה, ניכר באופן ברור שהר"ן נדחק מאוד להעמיד את כלל המצוות כשיטתו.

אף על פי כן, שיטתו של הר"ן במקומה עומדת, שחכמים לא השאירו את נוסח הברכות פתוח ואקראי בידי המברך, אלא תקנו מערכת מוגדרת, כפי שניכר בדבריהם של רבים מהראשונים שיגעו וטרחו להעמיד את שיטתם, באופן שיהיה הסבר לכל ברכה מדוע מברכים אותה דווקא כך, גם כאשר התירוץ אינו חקוק בסלע.

19. שבת כג, א.

20. הריב"א (ברא"ש שם) באר בצורה אחרת: "להדליק נר של חנוכה אף על גב דאפשר לעשות על ידי שליח, אורחא דמילתא הוא שכל אדם מדליק בביתו מפני חביבות הנס".

ז. שיטת ר"ת – תלוי במשך קיום המצווה

רבנו תם בספר הישר²¹ מנתח את כלל ברכות המצוות, ומחדש שיטה הכוללת תחת קורה אחת את כלל המצוות באר היטב. במשפט אחד, עיקר שיטתו מורה על הבדל מהותי בין מצוות ארוכות טווח, לבין מצוות מיידיות קצרות טווח:

"והלכתא על ביעור חמץ. ואף על גב דלבער כולי עלמא לא פליגי, על ביעור עדיף ליה טפי, הואיל ועשיית מצותו זו היא גמר מלאכתו. דכיון שבדק עכשיו שוב, אינו צריך לחזור ולבדוק. כגון: מילה, ושחיטה, וכיסוי הדם, ותקיעת שופר... על כל אלו וכיוצא בהן מברך 'על', דכיון שעשאו פעם אחת שוב אינו חייב לחזור בו ולהאריך במצותן. אבל שאר מצות שאין להן הפסק דכל שעה חייב להתעסק בה, כגון: תורה, תפילין, וציצית, וסוכה, ומילה להכניסו בבריתו, בכולן מברך עליהן בלמ"ד".

רבינו תם מחזק את הטענה שמטבע הברכה אינו רק עניין סימבולי, אלא ענין מהותי. הוא מבאר שכאשר חכמים תיקנו את מטבע לשון הברכות, עשו הבחנה מהותית בין מצווה מיידית, קרי מצווה שפעולת הביצוע מתקיים באופן עכשוי וזמן ברור וללא שיהוי, שעליה מברכים 'על מצות'. לבין מצווה אשר משך הפעולה שלה מתארך, ואין בה נקודת זמן אחת שניתן להצביע עליה כקיום המצווה, ועליה מברכים בלשון 'לעשות'²².

ר"ת מקשה על עצמו משתי מצוות שמברכים עליהם על המצווה, ומתרצם:

"נר חנוכה אף על גב דיש להן הפסק יש להן זמן דצריך שיהא בה שמן להיות דולקת משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק. ואם לא נתן לא יצא... והא דאמרין במנחות סח בין תפלה לתפלה מברך שתיים של ראש על מצות תפילין משום הכי מברך 'על'".

21. חלק החידושים סימן שמ.

22. להבדיל, כדוגמת מטבע שפת האנגלית אשר מבדילה בין הווה פשוט להווה ממושך. אפשר לומר שבפני רבינו תם עמדה הבלשנות העברית כמפתח לשיטתו. מטבע הברכות יונק מתוך השפה העברית הפשוטה בנינים ופעלים. מהות לשון 'על', מורה על עצם הפעולה שהחלה ונגמרה, רוצה לומר האדם מברך על הפעולה המידית. ואילו מטבע הלשון בלמ"ד מורה על עיסוק תמידי, קרי ישנה חובת עשייה כל שניה ושניה, איננו מפסיקים מהפעולה לרגע, כל רגע ישנה חובה לשבת בסוכה, כל שניה ושניה לאורך היום יש מצוות תפילין. אולי הביטוי המבחר זאת בצורה חדה הוא: "לעסוק בדברי תורה" דגש על לעסוק כל שעה ושעה, כל הזמן עיסוק ועשייה במצווה. אם נסטה במעט מהפן ההלכתי, אל הפן הרעיוני, לאור שיטת רבינו תם יתכן ובתקנת הברכות חכמים רצו להעביר מסר לאדם על מהות המצוות הארוכות, והיחס שהאדם אמור לתת למצוות אלו, ועל היותם מקור השפעה לחיי האדם. הישיבה הארוכה בסוכה, העיסוק התמידי בלימוד התורה, היות האדם מעוטר בתפילין, או על הדלקת נר החנוכה המציאות הניסית והכרת הטוב ומאפלה לאורה.

מצוות נר חנוכה הינה מצוות ארוכת טווח, האדם חייב לשים שמן אשר יספיק לטווח ארוך, ואינו יוצא בעצם ההדלקה המידית. חלק מהותי בקיום המצווה הינו יכולת הנר לדלוך לטווח ארוך. בנוגע למצוות תפילין, מבאר ר"ת, שהנחת תפילין של יד איננה גמר המעשה, כיוון שחלה עליו המצווה להמשיך ולעסוק בהנחת התפילין. הלכך זוהי מצווה מתארכת, והאדם לא סיים את חובתו, על כן מברך בלמ"ד להניח. אך בתפילין של ראש, כאשר האדם מניח תפילין של ראש זו כבר מצווה מידית אשר מסתיימת באופן מיידי, כדוגמת נטילת ידיים או הפרשת חלה²³.

לאור שיטת ר"ת, מבאר הרא"ש²⁴ מדוע על הלל מברכים 'לקרוא את ההלל', ואילו על מגילה בפורים מברכים 'על מקרא מגילה':

"ומה שאין מברכין על קריאת הלל, ואנו מברכין על מקרא מגילה. היינו טעמא לפי שקוראים את המגילה בלא הפסק. אבל בקריאת ההלל מפסיקין, והצבור עונין ראשי הפסוקים"²⁵.

לשיטת ר"ת חילוק לשון הברכות תלוי במשך זמן קיום המצווה. מטבע הלשון שואב את כוחו מתוך תוכן המצווה. אם לשיטת הרמב"ם באופן עקרוני שינוי הלשון היה לאור גורם וחובת המבצע, הרי לנו שרבינו תם שם את יהבו על זמן הביצוע.

בהתאם לכלל שטבע רבינו תם, מסתדרים כלל ברכות המצות. היוצאים מהכלל עולים ומבוארים בפוסקים. יש להעיר, שישנם ביאורים ותירוצים שהעלו הפוסקים ליישב את שיטת רבינו תם, אשר נראים כפרושים דחוקים. כמו כן ניתן להקשות על נוסח הברכה על קריאת המגילה ועל הדלקת נרות, כפי שעשה התוספות ר"ד בארוכה בספר המכריע²⁶. ר"ת לטעמו הציב משנה סדורה, אך לא כל הראשונים ראו זאת עין בעין, כפי שכותב בספר המכריע על דברי ר"ת שכל עניין בניית מערכת חוקים למטבע לשון הברכות זה עורבא פרח. או כפי שכותב התוספות בצורה עדינה יותר בפירושו לסוגיה בפסחים²⁷: "ר"י לא מצא טעם לכל הברכות".

23. הרא"ש (פסחים פרק א סימן י) מבאר אחרת מר"ת, וכותב: "ומה שמברכין בתפילין של יד להניח ועל של ראש על מצות משום דלא רצו חכמים לתקן שתי ברכות זו אחר זו במצוה אחת שוות ותקנו בשל ראש על מצות שהיא גמר המצוה". יש להעיר, שר"ת עצמו בתחילת דבריו מבאר שתפילין היא מצווה ארוכה, ואם כן לכאורה זוהי סתירה בתוך דבריו, וצ"ע.

24. פסחים שם.

25. עוד פירוש מביא הרא"ש: "ועוד דאמרינן בפסחים (ק"ז, א) דעיקר קריאת הלל תקנו נביאים הראשונים לקרותו על כל צרה שלא תבוא על הצבור לכשיגאלו גומרין את ההלל, הלכך שייך ביה האי לישנא לקרות את ההלל, דכל מצוה שאינה חובה תמיד לא שייך ביה על".

26. ספר המכריע סימן סא.

27. דף ז, ב.

ח. שיטת המאירי - חיבור בין השיטות

המאירי בבית הבחירה סקר את כלל השיטות, וחש שכל שיטה נוגעת בנקודה אחת, אך מותירה את שאר הנקודות לא פתורות, עם קושיות והשגות רבות. המאירי הציע שיטה חדשה בעלת קו מחשבה ייחודי, המחברת יחדיו את שיטות הרמב"ם, ר"ת והר"ן. המאירי בנה את שיטתו על דרך השלילה, על היכולת לנטרל להגדיר "מה לא", ולאחר מכן קבע "מה כן". המאירי מחפש להגדיר באלו תנאים האדם מברך 'על מצוות', וממילא כשאין תנאים אלו נדע שהוא מברך 'לעשות':

"אלא עיקר הדברים נראה לי, שהקושיא וכל התירוצין שבה הלכה פסוקה הם, ולא נפסקה הלכה בעל ביעור לדחות מה שנאמר בסוגיה ובתירוצין שבה, אלא מטעם אחר שאני מבאר עכשו. והרי שלמדנו מן הסוגיה שלשה דברים:

אחד שאם אותו מעשה שהברכה באה עליו **אינו מצוה על כל פנים** אלא שהוא נפקע ממנה אם ירצה כגון שחיטת חולין שאם אינו רוצה לאכול אינו צריך לשחוט אינו מברך בלמ"ד. והשנית, שאף כשהוא מצווה על כל פנים אם אינה נעשית על ידי מי שאותו חיוב מוטל עליו בפרט אלא **על ידי אחר הן בשליחותו הן מאליו** אינו מברך בלמ"ד. והשלישית, שאף כשהיא מצוה שהיא מוטלת על המברך, עצמו **אם הותחלה המצוה קודם הברכה** אינו מברך בלמ"ד. ואתה משיב הרי ביעור כל הדרכים האלו בו, ואם כן כל שעושה אותה לעצמו יברך בלמ"ד. נראה לי לצרף בה טעם רביעי, והוא שמאחר שהברכה היא על הביעור, והביעור אינו נעשה עד למחר, אין ראוי לברך בלמ"ד. שכל שהוא מברך בלמ"ד, משמעה **שהמעשה תכוף לברכה**. וכדרך שפירשו הגאונים בעובר לעשייתן שזה שתפש לשון עובר ולא תפש לשון קודם".

שיטת המאירי בנויה על ארבעה יסודות שעל בסיסם ניתן לקטלג כל ברכה וברכה ומה מטבע הלשון הנכון לה. המאירי יוצר תבנית, תרשים זרימה עם שאלות מנחות, אשר אליה יש לצקת את הברכה, ולאור השאלות המנחות יש למקם את הברכה. כאשר התשובה לאחת או יותר מארבעת השאלות הבאות היא חיובית, אזי מברכים ב'עלי'. אם התשובה לכל השאלות היא שלילית, מברכים לעשות. השאלות הן:

- א. האם זה דבר הרשות?
- ב. האם האדם יכול להפטר מהמצווה על ידי שליח או אחר?
- ג. האם המצווה נעשתה כבר?
- ד. האם יש המשך למצווה?

המאירי עושה חלוקה ברורה בין מצוות אשר יש חובה על האדם לבצעם, לבין דבר הרשות כשיטת הרמב"ם (ודיוקו של הכסף משנה בדעת הרמב"ם בין דבר שאינו חובה לדבר הרשות). כמו כן המאירי מצרף את שיטת ריב"א ביכולת האדם להפטר מהמצווה על ידי שליח או גורם אחר, וכן המאירי משתמש בחילוק ובעקרון של ר"ת בין מצווה מיידית לבין מצווה מתמשכת.

ט. קביעת מזוזה בצה"ל

לאור שיטות הראשונים המבוארות לעיל, נבוא לדון מה יברך חייל בצה"ל, המקיים את המצוות בשביל חיילים אחרים ולא בשביל עצמו. אנחנו נדון כאן על קביעת מזוזה, ומברכת קביעת מזוזה אפשר להשליך גם על שאר ברכות המצוות שהחייל מקיים לא בשל עצמו אלא בשביל צה"ל.

כאשר חייל קובע מזוזה בחדר שלו, אפשר לומר שמצוות המזוזה מוטלת עליו²⁸. אמנם כאשר קובע מזוזה בחדר של אחרים, אי אפשר לומר שמצוות המזוזה מוטלת עליו, ולכן ברכתו על המזוזה תהא מוטלת במחלוקת הראשונים - מה יברך אדם שמקיים מצווה שאינה מוטלת עליו.

לרש"י ודעימיה, ששני נוסחי הברכה הינם טובים, הרשות ביד המברך לבחור כיצד לברך. אבל, כפי שראינו, לשיטת רוב הראשונים, חכמים קבעו כיצד לברך, ולא נתנו לכל אחד לעצב את הברכה כרצונו.

לפי הרמב"ם²⁹, השם את הדגש האם הדבר הוא חובה על האדם או לא, התשובה היא ברורה:

"אם קבע מזוזה לביתו מברך לקבוע מזוזה, אבל אם קבע מזוזה לאחרים מברך על קביעת מזוזה".

לכן, אם נפסוק כרמב"ם, חייל הקובע מזוזה של אחרים מברך 'על קביעת מזוזה', וכן המפריש תרומות ומעשרות מפירות שאינם שלו, מברך 'על הפרשת...'.³⁰

גם לפי הריב"א והר"ן, כיוון שלא הייתה מצווה שדווקא הוא יקבע את המזוזה, אלא גם אדם אחר היה יכול לקבוע את המזוזה, אינו מברך 'לקבוע מזוזה', אלא 'על קביעת מזוזה'. ובוודאי נכון הדבר לפי המאירי, המשלב גם את שיטת הרמב"ם וגם את שיטת ריב"א והר"ן, ולפי זה ישנן שתי סיבות מדוע לא יברך 'לקבוע מזוזה', גם מכיוון שאין קביעת מזוזה זו חובה עליו, וגם מפני שאדם אחר יכל לקבוע את המזוזה.

בניגוד לכך, לפי ר"ת, המחלק בין מצווה מתמשכת לעומת מצווה שגמרה ברגע אחד, אין הבדל בין אדם פרטי הקובע מזוזה בבית שלו לבין חייל הקובע מזוזה בחדר שאינו שייך אליו. מצוות קביעת מזוזה מתקיימת ברגע אחד, ולכן מברך 'לקבוע מזוזה'.

להלכה ולמעשה, גם בין פוסקי זמננו הדעות חלוקות.

28. ראה הלכה כסדרה בצה"ל חלק ז מצוות מזוזה בצבא פרק ד. ועוד ראה שם בפרקים השונים לגבי עצם הברכה על קביעת מזוזה בצבא.

29. רמב"ם הלכות ברכות פרק יא הלכות יב-יג.

הילקוט יוסף³⁰ כתב כדברי הרמב"ם :

"בעל הבית יכול למנות שליח שיברך לקבוע מזוזה במזוזה הראשונה שקובע, כגון להזמין חכם גדול בתורה, או את המרא דאתרא... ואז על הרב לברך אקב"ו "על קביעת מזוזה"... ורק כשבעל הבית קובע בעצמו את המזוזה מברך "לקבוע" מזוזה. וכן בשאר מצות".

אמנם, השולחן ערוך³¹ כתב בצורה פשוטה בהלכות מזוזה :

"יברך אשר קדשנו במצוותיו וצונו לקבוע מזוזה".

השולחן ערוך לא חילק בין יחיד שקובע מזוזה בביתו, ובין שליח הקובע מזוזה. וכן המנהג המקובל, שרב הקובע מזוזה, מברך 'לקבוע מזוזה'. לכן נראה הלכה למעשה, שגם חייל בצה"ל הקובע מזוזה בחדרם של אחרים מברך 'לקבוע מזוזה'.

סברה נוספת לברך 'לקבוע מזוזה' ולא 'על קביעת מזוזה', היא המובאת ברא"ש³², שלא פלוג חכמים בתוך אותה ברכה, וקבעו לכל מצווה צורת ברכה אחידה שאינה משתנה לפי הסיטואציה. ועל פי זה, כיוון שדרך ברכת המזוזה לברכה 'לקבוע מזוזה', אף הקובע מזוזה לאחרים, מברך 'לקבוע מזוזה'.

י. סיכום

יש אשר סברו שאין מערכת כללית אחת ואחידה למטבע הברכות, אלא אוסף פרטים אשר אין לנסות ולמצוא את הצד השווה ביניהם.

על אף זאת, לעניות דעתי אין ספק, שהסברה מחייבת וכן ניכר מהעיון בסוגיות, שאנשי כנסת הגדולה בקביעתם את מטבע הלשון יצקו רעיון סדר, והגיון הלכתי ורעיוני במטבע הברכות, כפי שעשו באופן בולט בתפילת שמונה עשרה. וכמו שהראנו כן היא דעת רוב הראשונים, שטרחו לתת כללים מהו ההגיון המסדר של מערכת הברכות, אף על הדוחק שהם עצמם הרגישו בדבריהם, בהסבר פרט זה או אחר.

גם אנו, בבואנו להכריע כיצד להורות לחיילים לברך בצה"ל, אין לנו לתת 'תורת כל אחד בידו' או 'לשלוף ברכות מן השרוול'. אלא עלינו להזכיר לעצמנו ולשואלים, שכאשר חכמים תקנו את הברכות הם קבעו כיצד לברך. מחובתנו, לברר ולהגדיר מהו הכלל שעל פיו מכריעים כיצד לברך כל ברכה.

30. יורה דעה סימן רפה סעיף ט. וראה מנחת יצחק חלק ו ס"ק יב.

31. יורה דעה סימן רפט סעיף א.

32. פסחים פרק א סימן י. וראה יביע אומר יורה דעה חלק ז סימן כא אות ז. הרא"ש מדבר בצד ההפוך, שכיוון שלא פלוג חכמים, וגם במקרה שראוי לברך לעשות מברך 'על נטילת ידיים', אבל נראה שאותה סברה נכונה גם בצד ההפוך.

כפי שהראנו בדברינו לעיל, העיקר להלכה, לפי השולחן ערוך והמנהג, כר"ת, שמצווה שעשייתה היא גמר מצוותה מברך עליה בלשון 'לעשות', גם כאשר מברך לאחרים. אמנם, לשיטת הנוהגים על פי הילקוט יוסף, כאשר מקיים מצווה על ידי שליח, וגם חייל הקובע מזוזה בחדר של אחרים, מברך בנוסח 'על קביעת מזוזה'.